

Олег Шинкарук,*доктор технічних наук, професор, ректор,
Національна академія Державної прикордонної служби України,
вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна*

ГОТОВНІСТЬ КУРСАНТІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В статті представлено результати теоретико-експериментального дослідження готовності курсантів-прикордонників до соціальної взаємодії в умовах майбутньої професійної діяльності. Окреслено актуальність та науково-практичну значущість дослідження. Аналізується сутність соціальної взаємодії особистості та готовності особистості до неї. Виокремлюються компоненти, показники готовності особистості до соціальної взаємодії. Пропонуються методи та методики на її дослідження. Наведено результати проведеного констатувального експерименту з вивчення низки показників готовності груп курсантів-прикордонників, які мають високий та низький рівень її сформованості. Проводиться характеристика їх відмінностей з використанням методів математичної статистики. Майбутні прикордонники із високим рівнем готовності до соціальної взаємодії більш упевнені, коректні, схильні до компромісу, співробітництва, підтримки інших у скрутних ситуаціях. Курсанти ж з низьким рівнем готовності до соціальної взаємодії можуть бути охарактеризовані як схильні до домінування, емоційно не стримані, агресивні. Встановлено зв'язок готовності курсантів до соціальної взаємодії з їхніми комунікативними якостями, властивостями: комунікативною толерантністю, товариськістю та афіліативністю.

Ключові слова: *готовність, соціальна взаємодія, курсант-прикордонник, розвиток особистості, формування, професійна діяльність.*

Вступ

Фахова підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах сьогодення передбачає формування у них в закладі вищої освіти (ЗВО), поряд з іншим, готовності до ділового спілкування, соціальної взаємодії у майбутній професійній діяльності. Неоднорідність соціального середовища у прикордонних областях України, не прості економічні, соціальні-політичні умови життєдіяльності громадян цих територій, особливо тих, які межують з Російською Федерацією, вимагають від захисників кордону прояву цілої низки соціально значущих особистісних якостей, патернів поведінки. Як засвідчило проведене нами пілотажне опитування молодих офіцерів-прикордонників, майже третина їх почувається соціально дезадаптованою у результаті недостатньої підготовки та готовності до соціальної взаємодії. Саме тому дослідження особливостей розвитку такої готовності у курсантів Національної академії Державної прикордонної служби (НАДПС) України представляє собою значний як практичний, так і науковий інтерес.

Постановка проблеми

Військовослужбовці Державної прикордонної служби (ДПС) України знаходяться в особливих, екстремальних умовах професійної діяльності, часто зазнають, окрім іншого, морально-психологічного тиску від осіб, що перетинають кордон; для них характерна взаємозалежність соціальних дій, поведінки при розв'язанні значущих професійних завдань. Отож, підготувати курсантів-прикордонників до такої соціальної взаємодії означає навчити їх законним, взаємообумовленим соціальним діям, здійсненню суспільних зв'язків, розумінню умов та факторів, які обумовлюють ефективність такої взаємодії. З огляду на зазначене, середовище НАДПС України як закладу

вищої освіти (ЗВО) постає як система, в якій відбуваються інтерактивні взаємини суб'єктів освітнього процесу, розвиток майбутнього офіцера-прикордонника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню структури, чинників, процесу соціальної взаємодії присвячено низку праць таких науковців як: Г. Андреева, О. Бодальов, А. Коваленко, М. Корнев, В. Роменець, В. Татенко, Т. Титаренко та ін. Дослідження готовності особистості, переважно студентів, до соціальної взаємодії проводилось в роботах О. Булгакової (Булгакова, 2019), О. Саннікової (Саннікова, 2003), О. Саннікової, О. Кузнецової (Саннікова, Кузнецова, 2009) та ін. У вище зазначених працях в основному розглядається формування готовності до соціальної взаємодії у студентів у системі їх навчально-професійної підготовки. Проте, поза увагою науковців залишилися проблеми підготовки до такої взаємодії власне курсантів спеціальних ЗВО, в тому числі і курсантів-прикордонників.

Метою нашого дослідження є теоретико-експериментальне вивчення готовності курсантів-прикордонників до соціальної взаємодії в умовах їх майбутньої професійної діяльності на кордоні. **Завданнями дослідження є:** 1) вивчення особливостей сформованості у курсантів-прикордонників готовності до соціальної взаємодії у професійній діяльності; 2) проведення порівняльного аналізу рівнів розвитку комунікативних властивостей курсантів з високим та низьким рівнем сформованості зазначеної готовності.

З метою дослідження особливостей сформованості у курсантів-прикордонників готовності до соціальної взаємодії у професійній діяльності нами **використано комплекс методів та методик:** спостереження, бесіди, тестування (тести-опитувальники фор-

мально-динамічних показників товарищкості (Саннікова, 2003), соціальної адаптивності (Саннікова, Кузнецова, 2009), толерантності за методикою «Комунікативна толерантність» В. Бойка, методика на діагностику міжособистісних стосунків Т. Лірі); методи математичної статистики (кореляційний аналіз за Пірсоном, t-критерій Стюдента на виявлення достовірності відмінностей у показниках готовності особистості до соціальної взаємодії) та ін. В експерименті взяло участь понад 400 курсантів 2-3-х курсів НАДПС України.

Результати дослідження

Соціальну взаємодію у вищій школі варто представляти як систему взаємозалежних дій, співпрацю, спільну діяльність, міжособистісне, ділове спілкування викладачів і курсантів, курсантів між собою, в яких необхідним чином проявляються їхні особистісні психологічні особливості. Залежно від того, яка ознака приймається за провідну (дія, співпраця, діяльність, спілкування тощо), відбувається структурування соціальної взаємодії (Белановська, 2001); (Велитченко, 2004) та ін.

Якщо розглядати проблему розвитку готовності курсантів-прикордонників до соціальної взаємодії з точки зору психологічних вимог, то необхідно врахувати значущість позитивного ставлення учасників освітнього процесу один до одного задля функціонування як спільноти (Булгакова, 2019), тобто від морально-психологічного клімату в ЗВО.

Соціальна взаємодія в контексті навчально-виховної діяльності НАДПС України, як закладу вищої освіти, починається зі встановлення вихідних позицій учасників, виражених у презентації значущих для ситуації діяльності на кордоні якостей особистості, а також якостей, котрі свідчать про її певний соціальний, соціально-психологічний, міжособовий статус, поведінкові прояви власну готовність до тих чи інших професійних взаємостосунків.

Як засвідчив аналіз проведеного нами констатувального експерименту, загалом у більшості курсантів НАДПС України проявляються тенденції некатегорично приймати індивідуальність іншої людини, прощати помилки, незручності й ненавмисно заподіяні неприємності та пристосовуватися до характеру, звичок і бажань інших, до схильності підтримувати широке коло спілкування, швидко та легко зав'язувати стосунки, тривалий час їх підтримувати, до спонтанності та безпосередності поведінки, позитивної самооцінки та оцінки інших людей, здатності налагоджувати тісні та глибокі міжособистісні стосунки.

Проте, серед курсантів виявлено чимало (близько 32%) осіб, які не вміють приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікативними якостями партнерів, прагнуть перепрацювати, перевиховати та зробити «зручним» партнера по спілкуванню, проявляють автократизм, помірну потребу та ініціативу в спілкуванні, віддають перевагу міжособистісним стосункам авторитарного або егоїстичного типу, не відчувають від соціальної взаємодії гострих позитивних або негативних емоцій, добре почувуються як серед людей, так і без них. Це, на нашу думку, зумовлено особливостями військового,

регламентованого статутами середовища, яким є НАДПС України.

Результати проведеного нами кореляційного аналізу дозволили зробити висновок про зв'язок готовності курсантів до соціальної взаємодії з їхніми комунікативними властивостями, а саме з: а) комунікативною толерантністю (здатності розуміти інших людей, пристосовуватися до їхньої індивідуальності, гнучкості у спілкуванні); б) товарищкістю (ініціативністю, широтою, легкістю, стійкістю та виразністю спілкування) та афіліативністю.

Наведені дані свідчать про те, що показники готовності (ПГ) до соціальної взаємодії (виявлені за методикою О. Саннікової) мають ряд позитивних зв'язків з формально-динамічними показниками товарищкості, а саме з: ПГ2 (ініціативність у спілкуванні), з ПГ3 (широта спілкування), ПГ4 (легкість у спілкуванні), ПГ5 (стійкість спілкування), ПГ6 (виразність спілкування) на рівні $p < 0,01$, що вказує на можливість опису феномену готовності людини до соціальної взаємодії в таких проявах її товарищкості, як легкість, швидкість вступу в соціальні контакти, толерантне ставлення до інших людей, вираз позитивних емоцій за допомогою міміки, жестів, виразних рухів, інтонації, що характеризує прийняття іншої людини.

Що стосується афіліативності, то лише показник ПГ18 (боязнь бути знехтуваним) має негативний зв'язок із показником готовності до соціальної взаємодії (на рівні $p < 0,01$), що можна інтерпретувати як очікування позитивного або негативного підкріплення дії партнера, тобто чим більший страх у курсанта втратити значимі стосунки і, як наслідок, можливість підтвердження власної значущості й цінності, тим нижче його готовність до взаємодії.

Також зазначимо, що показник готовності до соціальної взаємодії має ряд негативних зв'язків із показниками комунікативної толерантності: ПГ19 (неприйняття або нерозуміння іншої людини) та ПГ27 (невміння пристосовуватися до характеру інших) – на 1% рівні похибки, а ПГ21 (категоричність або консерватизм в оцінках інших людей), ПГ23 (прагнення перевиховати партнерів) та ПГ28 (загальний показник комунікативної толерантності) на 5% рівні похибки. Це означає, що готовність курсантів до соціальної взаємодії пов'язана з такими проявами їхньої комунікативної толерантності, як здатність розуміти інших людей, пристосовуватися до їхньої індивідуальності, гнучкість у спілкуванні з ними.

Представляло значний науково-практичний інтерес дослідження відмінностей у комунікативних особливостях досліджуваних із високим та низьким рівнями готовності до соціальної взаємодії. В основу вивчення ми взяли підхід запропонований у дослідженні О. Булгакової (Булгакова, 2019). Порівняння середньої вираженості показників, які характеризують товарищкістю у групах досліджуваних із високим і низьким рівнями готовності до соціальної взаємодії свідчать, що усі характеристики активності спілкування в групі досліджуваних курсантів із високим рівнем готовності до соціальної взаємодії значно вищі, ніж у курсантів із низьким її рівнем. Про це підтверджує перевищення в цій групі середньої вираже-

ності показника ПГ1 (потреба в спілкуванні) на 5,9 бала, показника ПГ2 (ініціативність у спілкуванні) на 8,6 бала, показника ПГ3 (широта спілкування) на 16,2 бала, показника ПГ4 (легкість спілкування) на 15,2 бала, показника ПГ5 (стійкість спілкування) на 18,3 бала і ПГ6 (виразність спілкування) на 17,7 бала.

Це означає, що осіб із високим рівнем готовності до соціальної взаємодії можна охарактеризувати як більш товариських, оскільки в них виражені всі характеристики активності спілкування. Вони відрізняються вищою потребою в спілкуванні, активнішим ставленням до світу інших людей, вагомішим інтересом до нових знайомств, схильністю до розширення меж та кола свого спілкування, збільшення соціальних контактів, прагненням особистості проводити час у великих компаніях, спрямованістю на активну взаємодію зі світом, на самовираження та пізнання індивідуального світу іншого.

У досліджуваних курсантів із низьким рівнем готовності до соціальної взаємодії коло спілкування вузче. Вони не схильні до широкого спілкування в новому великому колективі, не бажають проводити вільний час серед людей і мати нові знайомства, мають вузьке коло друзів, не проявляють ініціативність у спілкуванні.

Статистичну достовірність цих відмінностей підтверджено при перевірці за t-критерієм Стьюдента. Йдеться про відмінності, достовірність яких визначена на рівні $p < 0,01$: за показником ПГ1 (потреба в спілкуванні), де $t=4,64$, за показником ПГ2 (ініціативність у спілкуванні), де $t=6,55$, за показником ПГ3 (широта спілкування), де $t=10,52$, за показником ПГ4 (легкість спілкування), де $t=8,52$, за показником ПГ5 (стійкість спілкування), де $t=9,47$, та за показником ПГ6 (виразність спілкування), де $t=9,59$.

Досліджуваних курсантів із високим рівнем готовності до соціальної взаємодії відрізняє більш виражена товариськість – потреба й ініціативність у зав'язуванні нових контактів і розвитку дружніх стосунків, легкість і швидкість вступу в соціальну взаємодію, схильність розширяти простір свого спілкування, встановлювати толерантні міжособистісні взаємини.

Результати дослідження засвідчили, що в групі курсантів із високим рівнем готовності до соціальної взаємодії в середньому простежуються дещо вищі оцінки, ніж у групі з низьким її рівнем, за показниками ПГ11 (підкорений тип) на 2,4 бала, ПГ12 (залежний тип) на 0,5 бала, ПГ13 (дружній тип) на 0,5 бала, ПГ14 (альтруїстичний тип) на 0,5 бала та ПГ16 (дружність) на 3,6 бала, та нижчі оцінки за показниками ПГ7 (авторитарний тип) на 4,2 бала, ПГ8 (егоїстичний тип) на 2,3 бала, ПГ9 (агресивний тип) на 4,7 бала, ПГ10 (підозрілий тип) на 0,6 бала та ПГ15 (домінування) на 3,8 бала.

В поведінці майбутніх офіцерів-прикордонників із високим рівнем готовності до соціальної взаємодії частіше присутні упевненість, коректність у ставленні до оточуючих, об'єктивність, схильність до компромісу, співробітництво, підтримка інших у скрутних ситуаціях. Курсанти ж з низьким рівнем готовності до соціальної взаємодії можуть бути охарактеризовані як

схильні до домінування, емоційно не стримані, агресивні. Досліджувані із високим її рівнем вміють отримувати задоволення та радість від спілкування з людьми. У групі курсантів із низьким рівнем готовності до соціальної взаємодії простежується переважання мотиву боязні бути неприйнятним, що може пояснюватися недовірою до себе, недостатньо розвиненими навичками спілкування.

Статистична перевірка відмінностей за допомогою t-критерію Стьюдента показала, що група досліджуваних із високим рівнем готовності до соціальної взаємодії значно відрізняється від осіб із низьким рівнем більш вищою виразністю показників ПГ17 (прагнення до людей) на 7,08 бала ($t=4,82$ при $p < 0,01$), та нижчою виразністю показника ПГ18 (боязнь бути знехтуваним) на 7,9 бала ($t=3,93$ при $p < 0,01$), що свідчить про більший прояв у мотиваційній сфері респондентів із високим рівнем готовності до соціальної взаємодії прагнення відчувати симпатію та прихильність, підтримувати теплі емоційні стосунки.

Отже, як виявлено в дослідженні, мотивація афіліації може вважатися чинником, який обумовлює розвиток готовності до соціальної взаємодії, оскільки прагнення до людей сприяє, а боязнь бути знехтуваним перешкоджає розвитку готовності особистості до соціальної взаємодії.

Досліджувані з високим рівнем розвитку готовності до соціальної взаємодії характеризуються значно вищим рівнем комунікативної толерантності, ніж курсанти з низьким рівнем її сформованості. Про це свідчать у середньому нижчі, ніж у групі із низьким рівнем готовності до соціальної взаємодії, оцінки за показниками ПГ19 (неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини) на 3,9 бала, ПГ20 (використання себе як еталона при оцінці поведінки та способу мислення інших людей) на 3,4 бала, ПГ21 (категоричність або консерватизм в оцінках інших людей) на 2,5 бала, ПГ22 (невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів) на 1,99 бала, ПГ23 (прагнення переробити, перевиховати партнерів) на 2,6 бала, ПГ24 (прагнення «підігнати» партнера під себе) на 2,4 бала, ПГ25 (невміння прощати іншим помилки) на 2,1 бала, ПГ26 (нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, створюваного іншими людьми) на 1,9 бала, ПГ27 (невміння пристосовуватися до характеру, звичок і бажань інших) на 2,36 бала, а також за загальним показником комунікативної толерантності (ПГ28) на 20,69 бала. Статистичну достовірність цих відмінностей підтверджено при перевірці за t-критерієм Стьюдента на рівні $p < 0,01$. Представлені дані свідчать про те, що курсанти-прикордонники з високим рівнем готовності до соціальної взаємодії демонструють тенденцію до високого рівня комунікативної толерантності. Для них більшою мірою притаманна здатність прощати партнеру помилку, незручність, ненавмисно заподіяні неприємності, адекватно оцінювати поведінку інших, терпляче ставитися до людей, сприймати їх такими якими вони є, пристосовуватися до інших учасників спілкування, проявляти гнучкість, іти на компроміс. У майбутніх офіцерів-прикордонників із низьким рівнем готовнос-

ті до соціальної взаємодії спостерігається занижений рівень комунікативної толерантності. Для них характерне неприйняття або незрозуміння індивідуальності людини, невміння або небажання розуміти індивідуальні особливості інших людей, категоричність або консерватизм в оцінках людей, прагнення перевиховати партнера по спілкуванню.

Таким чином, готовність курсантів до соціальної взаємодії може бути представлена різними рівнями товариськості, потреби та ініціативності в зав'язуванні нових контактів і розвитку дружніх стосунків, легкості та швидкості вступу в соціальну взаємодію, коректності, уміння з повагою ставитися до оточуючих, підтримувати інших у скрутних ситуаціях, здатності прощати партнеру помилки, незручність, ненавмисно заподіяні неприємності, адекватно оцінювати поведінку інших, терпляче ставитися до людей, сприймати

їх такими які вони є, пристосовуватися до інших учасників спілкування, проявляти гнучкість, іти на компроміс. За результатами дослідження, аналізу інших аспектів навчання курсантів у НАДПС України зроблено висновок про необхідність формування у них здатності до соціальної взаємодії, а в підсумку, до розв'язання майбутніх професійних задач на державному кордоні України.

Висновки

Проведене нами експериментальне дослідження засвідчило про певні проблеми з розвитком готовності у частини курсантів-прикордонників до соціальної взаємодії у професійній діяльності і необхідності її суттєвого покращення шляхом розробки спеціальної програми соціально-психологічної підготовки. Це і стане предметом наших подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белановская О. В. Психология личности: учеб. пособие. Минск : БГУ им. М. Танка, 2001. 226 с.
2. Булгакова О. Ю. Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії: дис. ... д-ра. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2019. 482 с.
3. Величенко Л. К. Структура суб'єктності. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України*. 2004. №6-7. С. 39-43.
4. Вердебер Р., Вердебер К. Психология общения. Санкт-Петербург : Еврознак, 2003. 320 с.
5. А.с. «Тест-опросник формально-динамических показателей общительности» / Санникова О.П. №8838; опубл. 2003. 45 с.
6. Санникова О. П., Кузнецова О. В. Адаптивность личности: монографія. Одесса : Издатель Н.П.Черкасов, 2009. 258 с.

REFERENCES

1. Belanovskaia, O. V. (2001). *Psikhologiya lichnosti*

[*Psychology of personality*]. Minsk: BSU named after M. Tank [in Russian].

2. Bulhakova, O. Yu. (2019). *Psikhologichna hotovnist studentiv do sotsianoї vzaїemodїї* [Psychological readiness of students for social interaction]. *Doctor's thesis*. Odessa [in Ukrainian].

3. Velitchenko, L. K. (2004). *Struktura subiektnosti* [Structure of subjectivity]. *Science and education. Scientific and practical journal of the Southern Scientific Center of the APS of Ukraine*, 6-7, 39-43 [in Russian].

4. Verdeber, R., & Verdeber, K. (2003). *Psikhologiya obshcheniia* [Psychology of communication]. Saint-Petersburg: Evroznak [in Russian].

5. Sannikova, O. P. (2003). *A.s. "Test-oprosnyk formalno-dinamicheskikh pokazatelei obshchitel'nosti"* ["Test questionnaire of formal dynamic indicators of sociability"] [in Russian].

6. Sannikova, O. P., & Kuznetsova, O. V. (2009). *Adaptivnost lichnosti* [Adaptability of personality]. Odessa: Publisher N.P. Cherkasov [in Ukrainian].

Oleg Shynkaruk,

*Doctor of Technical Sciences, professor, rector,
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine,
46, Shevchenko Str., Khmelnytsky, Ukraine*

READINESS OF FRONTIER CADETS FOR SOCIAL INTERACTION

The article presents the results of theoretical and experimental study of the readiness of frontier cadets for social interaction in the conditions of future professional activity. The relevance and scientific and practical significance of the study are outlined. The essence of social interaction of personality and readiness of personality to it is analyzed. The components, indicators of readiness of the individual for social interaction are distinguished. It offers methods and techniques for its research. The results of the ascertaining experiment of studying a number of indicators of readiness of groups of border cadets, which have its high and low level of formation, are presented. Characterization of their differences using methods of mathematical statistics is conducted. Future border guards with a high level of readiness for social interaction are more confident, correct, prone to compromise, cooperation, support of others in difficult situations. Students with a low level of readiness for social interaction can be characterized as inclined to dominate, emotionally not restrained, aggressive. The connection of readiness of cadets for social interaction with their communicative qualities and properties is established: communicative tolerance; sociability and affiliation.

Keywords: readiness, social interaction, frontier cadet, personality development, formation, professional activity.

Подано до редакції 29.08.2019